

Søren Bruun Bugge og misjonen

Fra aktiv lekmann til passiv prest

AV KNUT HOLTER

Brødreagenten Niels Johannes Holm virket på mange måter som en katalysator for det gryende misjonsarbeid i Kristiania på 1820-tallet.¹ Han sto i nær kontakt med flere teologer og teologistudenter, og disse kanaliserte etterhvert Holms misjonstanker utover i landet. Mest kjent er kanskje Wilhelm A. Wexels og brødrene Gabriel og Jan Theodor Kielland. Hos Holm fikk de impulser til videre arbeid for misjonen, og hver på sitt sted og på sin måte betød de mye i «demringstiden» for «misjonstankens gjennombrudd i Norge» – fra 1820-tallet og utover.

Men en av Holms menn fulgte ikke med i denne utviklingen. Den unge latin-professoren Søren Bruun Bugge var aktiv i brødresosieteten i Kristiania og sto sammen med Holm i misjonarbeidet der på 1820-tallet. Men da han senere gikk over i geistlig virksomhet og ble prest på Gran, brakte han ikke – å la Wexels og brødrene Kielland – noen misjonsappell med seg. Tvert imot ble han stående helt utenfor misjonsmiljøet og foreningsdannelsen – da dette slo gjennom nettopp i hans tid som prest der (1848–1879).

Det er denne utviklingen hos Søren Bruun Bugge vi her skal se nærmere på. Ikke fordi Bugge spilte noen avgjørende rolle hverken i kirke, teologi² eller aller minst i misjon. Men – fordi han gikk mot strømmen og ble stående helt utenfor den hurtig fremvoksende misjonsbevegelsen. Og – fordi han gjorde dette, på tross av sin bakgrunn i den misjonsorienterte brødresosieteten.

Først kommer noen biografiske data og noen ord om Bugges deltakelse i brødresosieteten i Kristiania og den misjonsaktivitet som foregikk i dennes sammenheng (I). Deretter vil vi se hvordan han som prest, noen ti-år senere, stilte seg til misjonstanken (II). Og til slutt vil vi forsøke å analysere noen mulige årsaker til Bugges utvikling (III).

I.

Søren Bruun Bugge (1798–1886) ble født inn i en herrnhutisk familie. Bestefaren, Søren Bugge, var sokneprest på Vanse og gjorde «halve Listerland herrnhutisk». ³ Faren, Peder Olivarius Bugge, var biskop i Trondhjem. Han vaklet en tid mellom herrnhutisme og rasjonalisme, men fant etterhvert tilbake til sin barndoms herrnhutiske kristendomsforståelse. I norsk misjonshistorie huskes han særlig som utgiver av vårt første misjonsblad (1821–1822). ⁴ Søren Bruun Bugge selv ble opptatt som medlem i brødresosieteten i Kristiania i 1823. Han var da lektor (professor fra 1825) i latin ved det nyopprettede universitetet i byen. I 1833 sa han opp professoratet og ble rektor ved «Christiania lærde Skole». Heller ikke her slo han seg til ro, og i en alder av 49 år (!) tok han teologisk embedseksamen, og ble i 1847 utnevnt til sokneprest i Gran. Dette embetet satt han med til han i 1879 ble innvilget pensjon, 81 år gammel. ⁵

Det vakte en viss oppsikt da Søren Bruun Bugge ble medlem i brødresosieteten. Ikke bare ble faren, biskop Bugge, svært så overrasket, ⁶ men også i «Byens højere Kredse» ble det lagt merke til at en universitetslektor gikk inn i sosieteten. Bugges inntreden var i høy grad med på å heve dens anseelse. ⁷ Han ble snart en av lederne i sosieteten, og var selvskreven som Holms stedfortreder når denne var bortreist eller lå syk. ⁸

Det var så gjennom medlemskapet i brødresosieteten at Bugge kom i nærkontakt med misjonen. Nå var misjonstanken i og for seg ikke noe nytt for biskop Bugges sønn. Gjennom farens misjonsblad og misjonsmøter kjente han saken. Men det var først i brødresosieteten han selv kom med i aktiv innsats. Riktignok ble Bugge aldri stående i spissen for noe misjonstiltak. Men som en av lederne i brødresosieteten kom han inn i misjonsmiljøet rundt Holm. Og det som på 1820-tallet fantes i Kristiania av aktiv innsats for misjonen – kom nettopp fra dette miljøet.

Vi behøver ikke gå i detalj her, men nevner rent summarisk at Bugge i 1826 var med på å stifte landets første misjonskomite. ⁹ Likeså var han med i forberedelsesarbeidet før «Norsk Missionsblad» kunne begynne å komme ut i 1827. ¹⁰ Og han kom også med i styret for et traktatselskap – i tilknytning til Det britiske bibelselskap. ¹¹

Av dette kan vi foreløpig konkludere at Bugge var med i den pionérinnsats for norsk misjon som fant sted i Kristiania på 1820-tallet. Han sto riktignok hele tiden i skyggen av Holm, – men han var med.

II.

t par ti-år etter at Bugge deltok i misjonsarbeidet i Kristiania, tok an teologisk embetseksamen. Ønsket om å bli prest hadde han hatt lenge, og i søknaden til kongen angående det ledige sokneprestembetet i Gran skriver han:

«Allerede fra mine første Studenterdage var det mit Ønske og min Hensigt at opoffre mig til den geistlige Stand, og kun tilfældige Omstændigheder gjorde, at jeg i mine Studier gik den philologiske vei, hvilken jeg dog stedse betragtede kun som en Forberedelse til senere at gaae over til theologiens Studium». ¹²

Bugge kom så til Gran i 1848. På den tiden var det ingen misjonsforeninger i prestegjeldet. I nabobygda Jevnaker ble derimot den første misjonsforeningen dannet allerede i 1840. Dette skal ha vært den første misjonsforeningen på Østlandet. ¹³ Flere av «de vakte» i Gran var med der. I et brev til ledelsen for NMS i Stavanger vedlegger formannen i Jevnaker misjonsforening en spesiedaler fra «en ubenevnt Pige i Gran til den Norske Mission». ¹⁴ I Gran kom ikke den første misjonsforeningen før i 1860. Men så fikk foreningsdannelsen sitt gjennombrudd, og frem til Bugges avgang i 1879 ble det dannet hele 20 kvinneforeninger i prestegjeldet. ¹⁵

Når vi skal se på Bugges forhold til misjonsvekkelsen i Gran i hans tid som prest der, vil vi nærme oss saken fra to sider. Først vil vi undersøke den prekensamlingen han gav ut på slutten av livet, for å se om misjonstanken har noen plass der. Og deretter vil vi gå til det som finnes av lokale kilder for å se om de kan si noe om Bugges forhold til det konkrete foreningsarbeid.

Bugges «Prædikener over Kirkeaarets Evangelier» har som undertittel: «holdte for en Menighed paa Landet i Aarene 1848–1879». I forordet sier han riktignok at han har luket ut ting som har et altfor lokalt preg, men «. . . det væsentlige Indhold er imidlertid overalt bevaret». ¹⁶ Prekensamlingen synes derfor å kunne gi et godt bilde av den forkynnelse som lød i Gran i Bugges tid, som altså var den tid da misjonstanken slo gjennom i bygda. Nå er Bugges preken-samling en innholdsrik bok, med 66 prekener på snaut 500 sider. Vi må følgelig gjøre et utvalg, og velger å konsentrere oss om noen få prekener der tekstene skulle ligge spesielt til rette for en aktualisering om misjon.

På Kristi himmelfartsdag preker Bugge over Mk. 16,14–20 – som jo bl.a. inneholder Markus' utgave av misjonsbefalingen. Her knytter han an til Matteus' versjon, med løftet «se jeg er med dere» – og

lar det være tema for prekenen. Men det løses helt fra misjonskonteksten og brukes som utgangspunkt for en mer allmen lovprisning av Kristus som alltid er med sine: «O hvilken Trøst for hans Elskere.»¹⁷ Nå var ikke Bugge ukjent med prekener som appliserte til misjon, heller ikke til denne Markusteksten. Holm kom i 1828 med en norsk utgave av den svenske presten Retzius' postille fra 1801, og Bugge hadde oversatt omlag en tredjedel av denne.¹⁸ I Retzius' preken over Mk. 16,14–20 heter det:

«Ja, vi erholde i vore Tider de meest glædelige Efterretninger fra de fjerneste Lande, hvorledes arme Hedninger, som forhen vandrede i Blindhed, tusindviis annamme troen og hylde Jesum som deres Frelser, naar de faae Evangelii Røst at høre.»¹⁹

Når Bugge unnlater å nevne misjonen enda han preker over to (!) utgaver av misjonsbefalingen – må det bero på et bevisst sikte med prekenen. Og det er et sikte som ihvertfall ikke setter misjonen i sentrum.

På Hellig tre kongersdag handler teksten om offiseren i Kaper-naum (Mt. 8,1–13). Heller ikke her finner Bugge plass til misjonen. Han nevner intet om at Jesus der fant større tro hos en hedning enn hos noen i Israel. Og heller ikke noe om alle de som skal komme fra øst og vest for å sitte til bords med Abraham. Tema og innhold er sterkt individualisert: «Alene Jesus kan hjelpe os ud af vor aandelige Nød.»²⁰ Det samme finner vi til den beslektede teksten om den kanaaneiske kvinnen (Mt. 15,21–28), som er prekentekst 2. s. i faste. Han nevner riktignok at kvinnen var hedning, men han hverken forklarer dette nærmere eller trekker noen slutninger i retning av misjon.²¹

2. s. e. trefoldighet preker han over teksten om det store gjestebudet (Lk. 14,16–24). Her kan det synes å ligge en antydning til misjon, når han sier at likesom husbonden sendte ut sine tjenere «. . . , saa udsender Herren sine Sendebud omkring paa Jorden for at forkynne . . . ».²² Men Bugge trekker ingen linjer fra dette og til det konkrete misjonsarbeid. Det er underforstått at det er presteembetet han taler om. Det samme finner vi 20. s. e. trefoldighet, da han preker over teksten om kongesønnens bryllup (Mt. 22,1–14). Her går han inn på at Israels nei til evangeliet førte til at det kom til hedningene – og tilslutt til oss.²³ Men han slutter der. Han sier intet om at likesom andre brakte oss evangeliet skal også vi bringe det videre. Og tema blir også her sterkt individualisert: «Har jeg Bryllupsklædningen paa?»²⁴

Disse glimtene skulle gi et representativt bilde av hele prekensammenheng. Misjonen mangler totalt. Det betyr ikke at man kan felle oen entydig negativ dom over hans forkynnelse. Tvert imot. Bugge er midler en levende Kristussentrert tro, med glød og med oppriktig omsorg for menigheten. Han ønsker å vekke til tro hos den enkelte og forkynner omvendelse og vekkelse. Eller som hans personellkapellan (1868–1872) sier, den senere kirkehistoriker og biskop A. Chr. Bang: «Han var en fortrinlig Prædikant, der med mønstergyllig Klarhed og Enfoldighed vidnede om Forsoningen ved Kristi Blod og den frie, uforskyldte Naade ved Troen, uden Lovgjæringer.»²⁵ Men utfordringen til tjeneste mangler. Det gjelder både en generell kristen tjeneste blant medmennesker, og en mer spesiell tjeneste gjennom misjon.

Likevel var det nettopp i Bugges tid at misjonsinteressen for alvor brøt gjennom i Gran. Vi har tidligere nevnt at det fra 1860 til Bugges avgang i 1879 ble dannet hele 20 kvinneforeninger i prestegjeldet. Og det er da naturlig å spørre – hvilket forhold hadde Bugge til dette?

Et vitnesbyrd om Bugges forhold til det nyopprettede Norske Misjonsselskap finner vi i et brev han sendte Hovedbestyrelsen i Stavanger i 1852. Bagrunnen var striden rundt nedleggelsen av Misjonsskolen i 1848/49. Enkelte grupperinger på Sør- og Vestlandet godtok aldri denne nedleggelsen, og i 1850 krevde kretsmøtet i Flekkefjord at skolen skulle gjenopprettes. Hovedbestyrelsen gikk på et vis med på dette, og sendte saken ut til høring på kretsmøtene sommeren 1851. Bestyrelsen satte frem flere alternativer, men anbefalte som foreløpig løsning en «læregutt-ordning»:

«Vi ville foreslaa at man istedetfor at oprette et fast Missions-Institut søger at faae Missions-Eleverne uddannede under en dertil skikket Præsts Veiledning, i det man derhos antager en theologisk Candidat, der biordnes han som Underlærer. Bestyrelsen tænkte sig Eleverne helst anbragte i vedkommende Præsts Huus . . .»²⁶

De fleste kretsmøter støttet dette forslaget, men den endelige avgjørelsen ble utsatt til generalforsamlingen i 1852. I mellomtiden forsøkte Hovedbestyrelsen å finne en prest som var villig til å ta på seg oppgaven. I februar 1852 sendte man en forespørsel til to prester, Lammers i Skien og Bugge på Gran.²⁷

Bugges svar er negativt. «. . . mine Embedsforretninger ville nægte mig Tid til endog nogenlunde forsvarlig at røgte en saa vigtig og ansvarsfuld Gjærning.»²⁸ Nå ble det ikke noe av denne «læregutt-

ordningen» noen andre steder heller. Og det er vel ikke sikkert foretaket hadde kommet igang selv om Bugge hadde sagt ja. Men om så hadde vært tilfelle, – og det hadde blitt en liten misjonsskole i Gran prestegård – så kan vi vel knapt ane hvilken betydning det kunne ha fått for misjonsarbeidet i bygda.

Men noen misjonsinspirasjon gjennom en misjonsskole kom altså ikke. Og heller ingen misjonsinspirasjon gjennom Bugge selv. Det finnes ikke mye lokalt materiale som kan belyse dette, men det lille som finnes av kilder gir et helt enstemmig bilde:²⁹ Bugge sto helt utenfor det miljøet som i løpet av hans prestetid frembrakte 20 misjonsforeninger. E. Dæhlin skrev i 1936 en oversikt over misjonsarbeidets begynnelse i Oppland, og her nevnes Bugge overhodet ikke. Dæhlin, som forøvrig selv husket tilbake til misjonsarrangementer på Hadeland i Bugges tid, skriver at: «Den første prest som deltok noget videre i missionsarbeidet i Gran, var den senere biskop A. Chr. Bang». Og han nevner også Bugges etterfølger, prost Leganger, som «. . . tok nokså meget del i missionsarbeidet».³⁰ Men Bugge nevnes ikke. Det samme inntrykk gir også en annen lokal kilde.³¹

Så når misjonstanken slo igjennom i Gran i Bugges tid som prest der, skjedde det nok mer på tross av enn på grunn av Bugge. Han var ingen Kielland eller Wexels – som gjennom forkynnelse og praktisk innsats fremmet misjonstanken.

III.

Om vi så spør *hvorfor* Bugge ble stående utenfor misjonsarbeidet i Gran, er det to områder det er naturlig å orientere seg ut fra. Det ene er hans forhold til det misjonsorienterte herrnhutermiljøet, og det andre er hans forhold til det oppvåkneende, og etterhvert like misjonsorienterte lekmannsmiljøet.

Bugges forhold til herrnhutismen blir gjerne beskrevet med negative termer. Hans utmelding fra brødreresietetet i Kristiansia etter ti års medlemskap (1833) blir ofte tolket som et brudd med hele bevegelsen. Lengst går J. Holdt som i sin avhandling om Holm hevder at:

«Det synes at have været en Misforstaaelse, at Bugge og hans Hustru overhodet blev Medlemmer af Societetet. Det var vel sket efter Faderens, Biskoppens Ønske, at han som yngre, religiøst endnu uafklaret Mand har ladet sig optage . . .».³²

En liknende fremstilling gir D. Thrap. Som (muntlig) kilde opp-

gir han til dette ingen ringere enn S. B. Bugge selv.³³ Når E. Molland hevder at Bugge i lengden ikke følte seg hjemme i brødremenigheten er det vel Holdt og Thrap han bygger på.³⁴

Det spørs likevel om det ikke er grunn til å sterkere understreke Bugges *positive* forhold til herrnhutismen. I følge Bang «. . . sto han som Prest paa et udpræget herrnhutisk Standpunkt».³⁵ Dette inntrykk bekrefter Bugge selv i prekenesamlingen, både i prekenene og i forordet – der han i «Optegnelser om Forfatterens Liv» skriver vakre ord om brødresosieteten. Og det vel og merke på en tid (1882) da han ifølge Thrap, Holdt og Molland skal ha mistet all sympati for herrnhutismen:

«Han (Gud) bragte mig efter nogle Aars Forløb ved særegne Omstændigheder, som det ikke hører hid at omtale, i Bekjendtskab med flere Mænd, der besad en særdeles klar og grundig Indsigt i Christendommens Sandheder. Til disse Mænd sluttede jeg mig, og omgikkes i flere Aar jevnlig med dem, og Meget, som hidtil hadde været mig dunkelt, blev mig opklaret saavel ved Samtaler med dem, som ved egen Læsning av christelige Skrifter».³⁶

En enda større tillitserklæring til herrnhutismen fra Bugges side, finner vi hans vita-opptegnelser i «Kallsbok for Gran» i 1848, altså 15 år etter at han meldte seg ut av sosieteten:

«Endnu tilføies at jeg tillige med min kjære Kone faa Aar efter vort Ægteskab kom i Bekjendtskab med de sig i Christiania opholdende Medlemmer af den herrnhutiske Brødremenighed, og bleve vi Begge optagne som Medlemmer af det derværende Brødresosietet. I Omgangen med de til dette Samfund henhørende kjære Sjæle, have vi nydt velsignede Stunder for vore Hjærter. Herren holde sin velsignende Haand over dette kjære Samfund og lade Indtrykket af den Naade, Han har skjænket os som dets Medforbundne ikke udslættes nu, da vi efter Lægemet ere adskilte fra det.»³⁷

Noe slikt hadde Bugge neppe skrevet dersom hele hans tilknytning til brødresosieteten hadde berodd på «en Misforstaaelse». Det er riktig at det var et brudd mellom Bugge og brødresosieteten i 1833. Men mye tyder på at det mer var et brudd med forstanderen Holm, enn med selve bevegelsen – med dens ideer og teologi.³⁸ Når Bugge som prest hadde et helt passivt forhold til misjonen er det derfor lite trolig at det skyldes noe brudd med den sterkt misjonsorienterte herrnhutiske kristendomsforståelsen.

Da synes løsningen på Bugges utvikling heller å ligge i forholdet til lekmannsmiljøet. Misjonsinteressen på Hadeland sprang ut fra

haugianerne. Det var de som stiftet den første foreningen i Jevnaker i 1840. En av Bugges soknebarn som der fikk det første møtet med misjonstanken, var en mann ved navn Ole Larsen. Som lærer og kirkesanger var han den ledende blant «de vakte» i Gran. Og det var han som i Bugges siste tid som prest der stiftet alle (!) de 20 kvinneforeningene. Og i følge H.G. Heggtveit satte han ikke bare foreningene igang – «. . . i de fleste af disse var han ofte tilstede ved deres Møder.»³⁹ Misjonsmiljøet i Gran sprang altså ikke frem av et samarbeid mellom prest og lekfolk. Det var lekfolket som tok initiativet og som drev arbeidet.

Disse «vakte» følte seg ikke på bølgelengde med Bugge. De mente at hans (herrnhutiske!) forkynnelse var altfor ensidig. De haugianske idealene om både omvendelse og helliggjørelse sto i bakgrunnen. De beskyldte ham for «. . . at han aabnede Døren til Guds Rige Baade for Uomvendte og Omvendte . . .».⁴⁰

Men om de aktive lekfolk ikke forstod Bugge, så var denne holdningen også gjensidig. Bugge sies å ha vært negativt innstilt til all lekmannsvirksomhet. Ut fra en tradisjonell embetstenkning så han på det frie kristelige arbeid som et brudd på den kirkelige orden.⁴¹ Ifølge Bang oppfattet han «de vakte» som –

«. . . aandelig oplæste Individder, der holdt sig selv for at være de eneste sande Kristne og fordømte alle andre, Hyklere, der havde Gudfrygtighedens Skin, men fornegtede dens Kraft. I sine Prædikener kom han ikke sjelden ind paa denne Materie, og det var mangt er Alvorsord de Vakte fik høre af ham – til liden Opbyggelse og til liden Nytte for dem.»⁴²

Det eksisterte altså et spenningsforhold i prestegjeldet mellom en embetsbevisst prest og et aktivt og misjonsorientert lekfolk. Nå hadde jo Bugge selv vært aktiv – som lekmann – i misjonsmiljøet rundt Holm. Men også da var han sin manglende ordinasjon bevisst, og selv om han ledet brødresosieteten i Holms fravær, så talte han aldri offentlig.⁴³ Dessuten er det vel all grunn til å tro Thrap når han hevder det skjedde en skjerpning i Bugges holdning til «alt som smakte av Pietisme». Men, som vi tidligere har vist, er det derimot mindre trolig at Thrap har rett når han inkluderer Bugges forhold til herrnhutismen i denne utviklingen.⁴⁴

Om vi derfor skal våge oss på en konklusjon – må det da være at det var den lekmannsprofilen misjonsarbeidet i Gran fikk, som var den viktigste årsaken til at Bugge ikke ble med i arbeidet. Til det kan man selvfølgelig innvende at det hadde han kun seg selv å takke for,

og at dersom han virkelig hadde vært tent for misjonen så hadde han selv tatt initiativ til misjonsinnsats. Det manglet ikke på utfordringer – hverken lokalt eller fra NMS sentralt. Så skjedde imidlertid ikke. Og det eneste vi med sikkerhet kan si, er at han som prest – på tross av sin bakgrunn i misjonsmiljøet rundt Holm og i en herrnhutisk preget kristendomsforståelse – prioritere helt andre ting enn ytremisjon.

1. s. e. påske preker Bugge over Johs. 20,19–31 – som bl.a. inneholder den johanneiske misjonsbefalingen: «Likesom Faderen har sendt meg, sender jeg dere». Det synes typisk at Bugge ikke bruker denne setningen som utgangspunkt for noen tale om misjon, men som begrunnelse for et stykke embetsteologi: «. . . enhver lovlig kallet Guds Ords Tjener i Kirken (er) et Jesu Sendebud, og bør agtes som saadan af den Menighed, han er sat til at betjene.»⁴⁵

Uansett hva Bugges teologiske/teoretiske syn på misjon kan ha vært, ser vi her den holdning han i praksis viste menigheten. Ingen tale til misjon eller om misjon, men tvert om – en brodd mot misjonsbevegelsens lekmannsforkynnelse.

NOTER

1. Til Holms virke for misjon se f.eks.: Holdt, J.: Niels Johannes Holm 1778–1845, Kjøbenhavn/Bergen 1937, s. 184–196. Nome, J.; Demringstid i Norge, Stavanger 1942, s. 126–139. Danbolt, E.: Misjonstankens gjennombrudd i Norge, Oslo 1947, s. 165–175, 226–232.
2. Se likevel mht. Bugge som prest og teolog: Holter, Å.: Det norske bibelselskap gjennom 150 år I, Oslo 1966, s. 316–319.
3. Thrap, D.: Brødremenigheten i Norge, Christiania 1908, s. 42.
4. Se f.eks. Nome, op. cit., s. 121–125, og Danbolt, op. cit., s. 145–154.
5. «Autobiographiske Optegnelser» i «Skilling-Magazin», no. 6, s. 82–90 og i «Prædikener over Kirkeaarets Evangelier», Christiania 1882, s. V–IX.
6. Thrap, op.cit., s. 62.
7. Holdt, op.cit., s. 146.
8. Ibid., s. 225.
9. Danbolt, op.cit., s. 196ff.
10. Ibid., s. 224.
11. Holdt, op.cit., s. 181, Nome, op.cit., s. 210.
12. Riksarkivet, geistlige embetsbesettelser, kassett 129, Gran 1847.
13. Nome, J.: Det Norske Misjonsselskaps historie i hundre år, Stavanger 1943, s. 46, 222.
14. NMS arkiv, Innkomne saker boks 154, brev av 17.4.1860 fra T. Greftegreff.
15. Heggveit, H. G.: Den norske Kirke i det nittende Aarhundrede II,2, Christiania 1912–20, s. 609–613.

16. Bugge, S. B.: Prædikener over Kirkeaaets Evangelier, Christiania 1882, s. XII.
17. Ibid., s. 216.
18. Thrap, D.: Wilhelm Andreas Wexels. Livs og Tidsbillede, Kristiania 1905, s. 25.
19. Sitert etter Danbolt, op.cit., s. 228.
20. Bugge, op.cit., s. 57–61. Tema angitt s. XV.
21. Ibid., s. 91–98.
22. Ibid., s. 261.
23. Ibid., s. 403–411, særlig s. 407–408.
24. Ibid., s. XVII.
25. Bang, A. Chr.: Erindringer, Christiania 1909, s. 161.
26. Norsk Missions-Tidende, 1851, no. 6. s. 181.
27. NMS arkiv, G.sekr. boks 156, brev av 27.2.1852, jfr. G.sekr. boks 155, brev av 8.11.1851.
28. NMS arkiv, Innkomne saker boks 79, brev av 9.3.1852 fra S. B. Bugge.
29. Hverken i NMS arkiv i Stavanger, på NMS kretskontor på Gjøvik, eller i Gran har det vært mulig å oppdrive lokale foreningsprotokoller fra denne tiden.
30. Dæhlin, E.: NMS' historie i Oppland krets fra misjonsarbeidets begynnelse til 1938 (maskinskrevet), s. 6. Oppbevares på NMS kretskontor på Gjøvik.
31. Dehli, G.: Kristenliv og kirkeliv på Hadeland gjennom tidene, i: Bygdebok for Hadeland I, Oslo 1932, særlig s. 338–341.
32. Holdt, op.cit., s. 256.
33. Thrap, op.cit. (Brødremenigheten), s. 62.
34. Molland, E.: Norges kirkehistorie i det 19. århundre I, Oslo 1979, s. 104. Se ellers note 36.
35. Bang, op.cit., s. 161.
36. Bugge, op.cit., s. IX. Når Molland, s. 104, hevder at Bugge i sine selvbiografiske opptegnelser ikke engang nevner herrnhuterne, er det rett mht. opptegnelsene i «Skilling-magazin» (se note 5); jfr. også Holdt, op.cit., s. 256 og 365, som vel er Mollands kilde, og som henviser til dette magasinet. Men i den korte vita-beskrivelsen i prekensamlingen blir altså herrnhuterne nevnt – og det i positive ordelag.
37. Kallsbok for Gran, s. 190. Oppbevares på Gran prestekontor.
38. Om det personlige forholdet mellom Holm og Bugge, se Holdt, op.cit., s. 256 og 280ff.
39. Heggveit, op.cit., s. 611.
40. Bang, op.cit., s. 162.
41. Dehli, op.cit., s. 339.
42. Bang, op.cit., s. 162.
43. Holdt, op.cit., s. 255.
44. Thrap, op.cit. (Brødremenigheten), s. 66.
45. Bugge, op.cit., s. 168.